

Gerelyes Ede:

A munkáséletmód-kutatás új feladatai a fővárosban

A honismereti mozgalom napjainkban is szakadatlanul gazdagodó folyamatában nem új, de kiemelkedően fontos feladat minden olyan kérdés vizsgálata, amely munkásosztályunk történetével függ össze. A magyar munkásosztály múltjának ismerete, annak politikai, gazdasági történetét illetően különösen gazdag.

A felszabadulás óta eltelt évtizedek során országosan és a különböző helységek esetében is számos munkásmozgalomtörténeti mű született. Kevésbé gazdag azonban a munkáséletmód tárgyi és irodalmi ismerete. Igaz, ezen a téren is túl vagyunk már a kezdeteken. A fővárosi helytörténeti gyűjtemények — tanácsi és társadalmi kezelésük egyaránt — évtizednyi ideje gyűjtik az életmód emlékeit, több tanulmány jelent meg e témakörből, számos kiállítást is rendeztek. Nem új utakat, hanem új területeket kell tehát feltárunk.

1. A munkáséletmód-kutatás időszerű feladatai

A munkásság életmódjának elmúlt félévszázados emlékei lehetőek fel napjainkban leginkább, s e korszak tanúi közül élnek legtöbben sorainkban. Ez azonban mégsem vezetett oda, hogy szakköreink ne fordítsanak figyelmet a korábbi korszakokra is. Mégis hangsúlyoznunk kell, hogy gyorsan változó világunkban, a korábbi évtizedek emlékei is egyre gyorsabban tűnnek el, s figyelmünket jórészt arra a korra kell fordítanunk, amelynek gyűjtése most még lehetséges.

a) A munka, a munkakörülmények és a munkaeszközök

A munkáséletmód meghatározó tényezője a munka. A kialakuló munkásosztály első munkahelyei: a kisipari műhelyek, üzemek uralkodó korszaka a századfordulóval elmúlt. A fővárosi munkásság többsége a XX. század elejétől nagyüzemekben, ipari vállalatoknál dolgozott. A elmúlt fél évszázadra már nemcsak a többség nagyipari foglalkoztatása, hanem megközelítően a teljes munkásosztály nagyüzemi szervezete volt a jellemző. Ebből következően helyes, ha szakcsoportjaink a nagyüzemek munkakörülményeit vizsgálják. A még tovább élő kisipar emlékei az ipartörténet keretébe tartoznak.

Különösen fontos lenne összehasonlító vizsgálatokat végezni egyazon üzemben. A munka szervezetségének és a munkakörülmények változásának vizsgálatával együtt az életmód és életforma átalakulásához is adatokat adna. Amennyiben régebben működő gyárról, illetve üzemről van szó, úgy levéltári adatok igénybevételevel több korszakon keresztül követhető a munkaidő, a munkarend és a munkakörülmények változása. E valósággal kutatói igényű feladat mellett ne feledkezzünk meg a témakörben begyűjthető szóbeli emlékekről sem. Különösen fontosak lehetnek azok a részletek, amelyek a levéltári és egyéb írásos anyagokból az esetek többségében nem tisztázhatók. Ilyenek a bánásmódról, az egymás közötti kapcsolatokra stb. vonatkozó személyes emlékek. Vegyük csak például az utóbbi kérdést, az *egymás közötti kapcsolatok* problémáját. Napjaink szocialistabrigád-mozgalmának közös társas programjait jól ismerjük. Érdemes felmérni, hogy korábban ennek milyen formái voltak egy adott üzemben belül.

Kerületi szinten végzett életmódtörténeti gyűjtőmunka esetén lehetőség nyílik több üzem, sőt egy üzem és egy kisipari műhely egy témába vágó adatainak összevetésére. A reális, de sok erőfeszítést igénylő cél az lehetne, ha az üzemi adatok összesítése után egy-egy kerületi összefoglalás születne meg. Az üzemi keretből kiindulva

lenne helyes az életmód e témájára vonatkozó *rajzok, fényképek* összegyűjtése. Sajnos, ezen a téren késon figyeltünk fel lehetőségeinkre. Helytörténeti tevékenységünk során aktivistáink számos kitűnő fényképet kutattak fel a várostörténet, az eseménytörténet vonatkozásában. Kétségtelenül nehezebb feladat felkutatni olyan fényképeket, amelyek munkafolyamatokat, munkaeszközöket, munkával kapcsolatos jeleneteket ábrázolnak. Ugyancsak fontos lenne, ha egy-egy üzem vagy gyár vonatkozásában üzemi helytörténeti aktivistáink összeállítanának egy fényképsorozatot az üzemekben, gyárakban használt, s ma használatos *munkaruhákról, munkavédelmi eszközökről*. Itt szeretnénk felhívni a figyelmet a munkaruhák történetének egyik fontos forrására, a különböző szakszervezetek évenként kiadott naptáira. Ezekben rajzos leírások találhatóak, s mivel forrásunk naptár, pontosan megállapítható az év is, amikor a ruhát hordták.

A munkáséletmód üzemi vonatkozású, a munkával kapcsolatos emlékeinek fontos csoportját jelentik a *tárgyak*. Ezek gyűjtése elsősorban a műszaki múzeumok, részben pedig a helytörténeti gyűjtemények feladata. Mivel e témák tematikai feldolgozása az üzemi gyűjtés keretében már korábban megtörtént, itt csak elvi összefoglalásul szeretnénk hangsúlyozni, hogy a szerszámok fejlődésének bemutatása jól világít rá korszakként a technika fejlettségének fokára, s ebből következően a társadalom fejlettségének szintjére is.

b) A munkás életszínvonal, életkörülményei

Napjainkban gyakori hiba, hogy az életmód bemutatását a külső jelenségekkel — régi filmek plakátjai, öltözetek, szecessziós felszerelési tárgyak stb. — akarják helyettesíteni. Különösen múzeumi kiállításainkon találkozunk gyakran ezzel a megoldással. Szeretnénk hangsúlyozni, hogy a fenti példákban említettek valóban kifejező tárgyai az életmódnak, de nem önmagukban. Ez utóbbi esetben ugyanis pusztá illusztrációvá válnak, ahelyett, hogy a lényeges társadalmi folyamatok megértését segítenék.

A munkás életszínvonalát meghatározó tényező maga a társadalmi rend is, amelyben él. Életmódtörténeti vizsgálataink a konkrét *keresetekből, a juttatásokból* és a *munkalehetőségekből* induljanak ki. A következő lépés a *lakás, az élelmezés és az öltözködés*. Adataink összeállításakor levéltári fondokra, szóbeli emlékekre, megmaradt fényképekre és tárgyakra támaszkodhatunk. A Fővárosi Tanács tervtárának dokumentációja alapján másolat készíthető a bércaszárnyák alaprajzáról, s ezek önmagukban is nagyon kifejezőek. A fényképek segítségével az alaprajz érthetőbbé válik. A szakkörök e kettő alapján — együttműködve a makettek készítéséhez értő klubtagokkal — elkészíthetik kerületük valamelyik már lebontott, vagy lebontásra kerülő munkás-bércaszárnyájának modelljét. Ez helytörténeti kiállításainkról is hiányzik. A leghírhedtebb fővárosi nyomorkaszárnyák már eltűntek, de makettjük még elkészíthető.

A lakáshoz közvetlenül hozzátartozik annak felszerelése, *bútorzata* is. Ezek gyűjtése raktárt igényel, s így ilyen feladatra csak helytörténeti gyűjtemény, vagy azzal együttműködő szakkör vállalkozhat. Fontos, hogy ilyen együttműködés a fővárosi helytörténeti gyűjtemények és szakkörök között megszülessen, mert különösen a felszerelési tárgyak vonatkozásában gyűjteményeink általában szegényesek. A szóba jöhető tárgyak: *edények, konyhai eszközök, dísz tárgyak, képek, terítők, szőnyegek*. Ezek maguk is sokfélék lehetnek, mert a faluról feljött munkáscsaládok bútorzatán, használati tárgyain még dominál a paraszti jelleg. A városiasodás bevitte a lakásba az olcsó kerámiát, a fémedényeket, a gyári terítőket. Ugyanez mondható el a ruházatokról is. A századforduló munkástüntetéseinek fényképein jól látható, miként keveredik a falusi hagyomány a városiasabb szemlélettel. A tüntetések élén vonuló, magasan kvalifikált szakmunkások „ferencjósába” öltöztek: csikos nadrág, fekete zakó, keménykalap, mögöttük egyszerű kommersz ruhában a szegényebb jövedelműek, s legvégül fehér gatyában az építők mellett dolgozó segédmunkások, akik vidékről jöttek. Ez a differenciáltság a későbbi években is megtalálható, ha nem is ilyen élesen.

c) Szokások, hagyományok, a szabad idő eltöltése

A munkásság életmódjához szorosan hozzátartozik *szokásainak, hagyományainak* köre, kiterjedtsége is. Helytörténeti szakköreink jeles feladata lehet a fővárosi munkásság életét e szempontból is vizsgálni.

A főváros nagyüzemei — némelyik már a század elején — teljesen szervezettek voltak, ott csak szocialista szervezett munkás dolgozhatott. Ezek a munkások szemináriumokra jártak, agitációs feladatokat láttak el, ha kellett, személyi szabadságuk veszélyeztetésével munkásünnepségeken, tüntetéseken vettek részt. Ezt azért kell itt

hangsúlyoznunk, mert egyes kutatások az elmúlt években megálltak a klasszikus szokások és hagyományok keresésénél.

E rövid bevezetéssel megadtuk a javasolt témákat is: *családi szokások, társas összejövetelek, vallási hagyományok és ünnepek, szocialista szokások, hagyományok, munkásünnepek*. Külön szeretnénk felhívni a figyelmet a munkáskultúra kérdéseire. Nagyon fontos itt a szóbeli emlékezés: mit olvastott, milyen filmeket látott, hogyan szórakozott. A munkáskultúra kérdéseinek másik csoportja a dalárdák, szavalókörök, olvasókörök, amatőr színelőadások, azaz a kollektív művelődés formái, tartalma.

2. A honismereti-helytörténeti mozgalom fővárosi feladatai, a munkásság fokozottabb bevonása a mozgalomba

A fővárosi munkásság részvétele a helytörténeti mozgalomban több mint tíz éve napirenden tartott kérdés. 1964-ben az esztergomi honismereti konferencián fogalmazódott meg először, hogy a munkásságnak, a munkásmozgalom történetének helyet kell kapnia a honismeretben. Ennek ma már jelentős módszertani irodalma van, a mozgalom keretében kezdeményezett helytörténeti munkák figyelmet fordítanak a munkásmozgalom történetére is.

A mozgalom mai felépítését joggal tekinthetjük hagyományosnak és a további feladatokhoz részben vagy majdnem egészében megfelelőnek is. A mozgalom e hagyományos formái között — a helytörténeti bizottságok, kerületi klubok, fővárosi fórumok — a fővárosi munkásság részvétele a mozgalomban tovább fokozható. Több kerületi bizottság önmagától is felfigyelt e társadalmi igényre: szocialista brigádokat hívtak meg a tanácskozásokra. A kerületi bizottságok továbbra is tekintsek feladatuknak lakóhelyükön az üzemek szervezett és rendszeres bevonását a honismereti-helytörténeti bizottságok bővítését szocialistabrigád-tagokkal, üzemi munkásokkal.

A klubok programjaikban helyet adhatnak egy-egy üzemi vagy helytörténeti érdeklődésű szocialista brigád beszámolójának. Megoldható lenne, hogy a Fővárosi Művelődési Házban egy-egy szakszervezet művelődési háza bemutatkozzék. Ez olyan gyár esetében indokolt, ahol már most jelentős számú dolgozót foglalkoztat az üzem történetének, emlékeinek felkutatása, összegyűjtése. (Pl. az Egyesült Izzó.)

A fővárosi helytörténeti mozgalom sajátos eredményei és bázisai a sokszor a szűkeségesnél szerényebb körülmények között dolgozó helytörténeti gyűjtemények. Fejlődési lehetőségeik egyik útjának kell tekintenünk, hogy a gyári, a kerületi ipartörténeti emlékek — elsősorban tárgyi emlékek, mozgalmiak és termelésiek egyaránt — nagyobb számmal szerepeljenek a gyűjteményükben. Az üzemek bevonásán kívül igénybe vehető az iskolák felajánlott segítsége is. Ezzel egyben módszertanilag is támogatni tudják az ifjúsági és iskolai helytörténeti munkát.

Nézzük meg a továbbiakban azt is, hogy milyen új lehetőségekkel élhet mozgalomunk társadalmi bázisának bővítése, a dolgozók fokozottabb bevonása érdekében. A szocialista brigádokat konkrétan is vonjuk be helytörténeti feladataink, életmódtörténeti kutatásaink megoldásába. Az üzemtörténet, a munkaverseny-mozgalom gyáron belüli, még kallódó tárgyi emlékeinek — versenyzászlók, serlegek, régi élüzemjelvények stb. — történeti értékűvé vált termelési eszközöknek a felkutatásával a szocialista brigádok támaszai lehetnek a helytörténetészeknek és a muzeológusoknak.

A szocialistabrigád-mozgalom kapcsán már többször esett szó a brigádnaplóról. Növelni lehet e naplók történelmi forrásértékét, ha a brigád termelőmunkájának, belső életének, kulturális és szórakozási programjának a hű tükrévé tesszük őket, amely az életmódkutatást is segíti.

Javasoljuk a munkahelyi kollektíváknak üzemi évkönyvek készítését. A gazdasági, a politikai, a társadalmi, a szociális, a mozgalmi területet felölelve kerek képet adhatnak egy üzem életéről. Ez olyan forrásértéket jelenthet a későbbi történeti kutatások számára, amely megéri a témával való részletesebb foglalkozást.

A továbbiakban — és ezt hagytam utoljára — az üzem falain belül lenne szükséges döntő változást elérnünk. A gyár- és üzemtörténet problémáin túllépő helytörténeti csoportokat kívánunk létrehozni, illetve ilyenek létrehozását szeretnénk javasolni. A már meglévő üzemi és szakszervezeti művelődési házakban alakuljanak helytörténeti klubok, amelyek a gyár- és üzemtörténet problémái mellett életmódtörténettel és általános helytörténeti kérdésekkel is foglalkoznak.

Nagyon szeretnénk, ha ezeknek a megalakuló kluboknak, szakcsoportoknak a múzeumok, a helytörténeti szakbizottságok kiállításokkal, különböző rendezvényekkel segítséget nyújtanának. Azt szeretnénk, ha a kiállítások bemennének az üzem falai közé.

Meggyőződésünk, hogy a kölcsönös kapcsolatok bővítése hasznosan szélesítheti a munkásság kulturális ismereteinek a körét, továbbá új erőkkel, új feladatokkal fogja gazdagítani a honismereti mozgalmat. A gyárakon, a kerületen belüli munkásdinasztiák történetének leírása is elsősorban ezekre a csoportokra, már működő bizottságainkra vár. S ezzel vissza is kanyarodtunk eredeti témánkhoz, az életmódtörténethez, mert a családtörténet kitűnően ötvözheti magába az események és a mindennapi élet együttes leírását.

A honismereti kutatómunka módszertani kérdéseiről

Mindenfajta szellemi munka szinte kötelezőnek mondható első lépése a mások által már feltárt és összegyűjtött tények, gondolatok megismerése. Ez korántsem jelenti azt, hogy aki a mozgalomban részt kíván venni, annak előbb feltétlenül vaskos-kötetek tömegén kell magát átrágnia. Erről szó sincs, hiszen már a bibliográfiák, könyvtári katalógusok is némi bepillantást engednek a megismerendő szakterület felépítésébe, tájékoztatnak arról, milyen irányú tevékenység folyt eddig, melyek a terület súlypontjai, vagy hol akadnak még fehér foltok.

Hasonló célt szolgál, de ahhoz még egy lépéssel közelebb visz, ha a munkával ismerkedőket, kezdő fiatalokat megtanítjuk arra, hogyan kell az előszó, az összefoglaló, a tartalomjegyzék és a futó (de nem felületes!) átlapozás segítségével megismerkedni a fontosabb könyvek tartalmával, központi gondolatával, szerkezetével. Így átfogó képet kaphatnak a rendelkezésre álló szakirodalomról és kiválaszthatják maguknak azt az egy-két alapvető művet melynek gondos átolvasása viszont már feltétlenül kell ahhoz, hogy megszerezze maguknak a további munkához szükséges alapokat.

A szakirodalomnak ilyen általános és viszonylag kevés ráfordítással megoldható áttekintése után többnyire már nem okoz gondot a kezdő személyiségéhez, érdeklődési köréhez legközelebb álló téma kiválasztása, a cél pontos meghatározása sem. De még az esetleg mások által kitűzött feladathoz is nagyobb érdeklődéssel, lelkesedéssel fog hozzá az, aki az előzetes ismerkedés során fogalmat alkothatott magának arról, hogy elvégzendő részfeladata hogyan illeszkedik a honismereti mozgalom átfogó nagy céljába, illetve a megadott téma egészébe. A téma megszerettetésének ezt a legbiztosabb módját semmiképpen sem szabad elhanyagolnunk, mert a téma néhány alapvető kérdésének ismerete nélkül bizony könnyen fulladhat kudarcba az adatközlővel folytatandó beszélgetés, de a hozzáolvasás, az ismeretek bővítése még a gyakorlott gyűjtő számára is mindig nyújthat a munkához új szempontokat, további segítséget.

Az ismerkedés a könyvtárakkal, levéltárakkal, írott dokumentumokkal azonban nemcsak egy-egy adott témához visz közelebb, hanem sok esetben már a tényleges gyűjtőmunka fontos része, illetve ennek is első, kezdő lépése.

A pályázatok kiírása az egyik legbeváltabb módja annak, hogy minél több dolgozót vonjunk be a munkába. Az első dolog azonban, amire mindenképpen rá kell őket vezetni, hogy ne tekintsek a gyűjtést csupán egy-egy konkrét feladat megoldásához vezető kampánymunkának, amelyet azonnal lezárhatnak, sőt az eredményként kapott nyersanyagot akár el is dobhatják, amint a pályamunka vagy dolgozat elkészült. Az állandó, rendszeres munkához, illetve ezen belül egy-egy meghatározott feladat végrehajtásához ajánlatosabb kétféle, egy tágabb és egy szűkebb értelemben vett anyaggyűjtést végezni. Ezek közül az első, a hosszú távú, általános anyaggyűjtés a fontosabb. Ezt minél hosszabb időn keresztül, minél alaposabban és gondosabban végzi valaki, annál kevesebb munkája lesz a konkrét feladatokhoz szükséges, szűkebb értelemben vett anyaggyűjtéshez.

Az általános anyaggyűjtés azt jelenti, hogy a gyűjtő megvonja érdeklődésének, illetve gyűjtésének a legtágabb értelemben vett körét és azon belül területét megfelelően tagolja. Mindazt, amit e határokon belül munka- és működési területén, tanulmányai, szakmai, valamint társadalmi és kulturális tevékenysége során tapasztal, gondol, olvas, hall vagy lát, feljegyzi és saját rendszerében megfelelő helyére sorolja anélkül, hogy egyelőre sok figyelmet fordítana arra, hogy a talált adat, felmerült gondolat a gyakorlatban hol és mikor lesz ténylegesen felhasználható. Az elsődleges cél itt az, hogy ebből az élmény-, illetve tényanyagból bővüljenek ismeretei, és ebből induljon ki saját gyűjteménye. Ennek az idők során apránként összeszedett szellemi